

РОЛЬ АФРИКАНСЬКОГО СУДУ ІЗ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА НАРОДІВ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

THE ROLE OF AFRICAN COURT ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS IN HUMAN RIGHTS PROTECTION IN AFRICA

Завгородня В.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного, європейського й екологічного права
Сумського державного університету

Стаття присвячена дослідженню ролі Африканського суду із прав людини та народів у міжнародному регіональному механізмі захисту прав людини на африканському континенті. Вивчається історія створення Суду, його структура, порядок формування та повноваження, а також перспективи реформування. Проаналізовано рішення в окремих справах, розглянутих Судом, та їх вплив на утвердження прав людини в африканських державах.

Ключові слова: права людини, африканська регіональна система захисту прав людини, Африканська хартія прав людини та народів, Африканська комісія із прав людини та народів, Африканський суд із прав людини та народів.

Статья посвящена исследованию роли Африканского суда по правам человека и народов в международном региональном механизме защиты прав человека на африканском континенте. Изучается история создания Суда, его структура, порядок формирования и полномочия, а также перспективы реформирования. Проанализированы решения по отдельным делам, рассмотренным Судом, и их влияние на утверждение прав человека в африканских государствах.

Ключевые слова: права человека, африканская региональная система защиты прав человека, Африканская хартия прав человека и народов, Африканская комиссия по правам человека и народов, Африканский суд по правам человека и народов.

The article is devoted to the study of the role of the African Court on Human and Peoples' Rights in the international regional mechanism for the protection of human rights on the African continent. The history of the creation of the Court, its structure, the order of formation, and scope of jurisdiction, as well as the prospects for the reform are investigated. The decisions on individual cases and their impact on the promotion of human rights in African countries are analyzed.

Key words: human rights, African human rights system, African Charter on Human and Peoples' Rights, African Commission on Human and Peoples' Rights, African Court on Human and Peoples' Rights.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації права людини не можуть розглядатися ізольовано, поза загальносвітовим контекстом. Як найвища цивілізаційна цінність вони є універсальними, мають бути гарантовані кожному в будь-якій країні світу. Норми міжнародного права зобов'язують держави забезпечувати права людини і надають індивідам можливість звертатися до міжнародних судових установ для того, щоб відновити порушені права та спонукати державу-порушницю до виконання міжнародних зобов'язань. Провідна роль у цих процесах належить регіональним міжнародним судам із прав людини. Засновані на спільних принципах і наділені належними юрисдикційними повноваженнями міжнародні суди, створені на різних континентах, мають свою специфіку, яка потребує детального вивчення й аналізу. Африканський суд із прав людини і народів (далі – АСПЛН) є ключовим елементом африканського регіонального механізму захисту прав людини. Його відносно недавня історія функціонування демонструє цікавий досвід еволюції правозахисного дискурсу в Африці, незаперечних успіхів, прорахунків та викликів на цьому шляху.

Стан опрацювання. Питання діяльності АСПЛН вивчалися як африканськими вченими, так і науковцями з інших країн світу в межах компаративних досліджень (Д. Абебе, Ф. Вілжон, К. Куашига, С. Логан, К. Макілі-Алієв, Ш.П. Нгатею Аконі, Д. Сіраба, Н.Дж. Удомбана й інші). Предметом особливо активної дискусії в останні роки стала перспектива реформування Суду та надання йому повноважень щодо розгляду кримінальних справ (Ф. Агву, Д. Дея, Т. Далі, М. дю Плессі). В українській юридичній науці ця проблематика не досліджувалася. Серед праць, які прямо чи опосередковано стосувалися АСПЛН, варто виділити роботи О. Роговика, присвячені аналізу історії розвитку африканського механізму захисту прав людини, особливостям африканського розуміння прав людини, захисту прав окремих категорій осіб на африканському континенті [1; 2; 3; 4].

Метою статті є встановлення ролі АСПЛН в африканському регіональному правозахисному механізмі, а також аналіз окремих рішень Суду для оцінки їхнього впливу на утвердження прав людини.

Виклад основного матеріалу. Основою африканської регіональної системи захисту прав людини є Африканська хартія прав людини і народів (далі – Банжувська хартія, за назвою столиці Гамбії, Банжулу, де здебільшого відбувалася підготовка проекту документа), ухвалена 1981 р. на 18-й сесії Асамблеї голів держав і урядів Організації африканської єдності (далі – ОАЄ) у Найробі [5]. Чинності Хартія набула 1986 р. після ратифікації державами-учасницями. Нині участь у ній беруть 53 з 54 країн Африканського Союзу, організації- правонаступниці ОАЄ (крім Південного Судану). Хартія ознаменувала офіційне визнання прав людини ОАЄ та передбачила створення контрольного органу – Африканської комісії із прав людини і народів, яка мала б розглядати звернення як окремих індивідів, так і держав, примирювати сторони, надавати їм необхідної допомоги. Первісно автори Банжувської хартії виходили з того, що африканські традиції та повага до суверенітету кожної держави не допускають можливості створення міжнародного суду, який вносить би юридично обов'язкові рішення, однак 9 січня 1998 р. в Уагадугу (Буркіна-Фасо) до Хартії прийнятий Протокол про заснування Африканського суду із прав людини і народів [6]. Протокол набрав чинності 2004 р., проте ратифікований він лише 30 державами, ще 22 країни підписали, але поки не ратифікували документ. Відповідно до ст. 2 Протоколу, АСПЛН засновується для того, щоб доповнити правозахисні повноваження Комісії, покладені на неї Африканською хартією прав людини і народів.

Ухвалення Протоколу зумовли недоліки в діяльності Африканської комісії із прав людини і народів, що виявилася не досить ефективним інструментом для реалізації положень Банжувської хартії, а також тиск за-

хідних держав, які намагалися підтримати демократичні процеси в Африці та покращити ситуацію із правами людини на континенті. Не останньою чергою на реформаційні процеси в межах африканської регіональної системи захисту прав людини вплинули закінчення холодної війни та зникнення з карти світу Радянського Союзу. Маючи на меті поширення комуністичної ідеології та протидію Заходу, керівники Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) надавали суттєву допомогу низці африканських держав, які декларували (іноді без жодних реальних дій) своє прагнення будувати соціалізм. Загравання СРСР з авторитарними лідерами (зокрема, й такими, як угандійський диктатор-канібал Іді Амін чи кривавий самопроголошений імператор Центральноафриканської імперії Жан Бедель Бокасса) було суттєвою перепоною для демократизації африканських суспільств, поширення ідей про верховенство права та цінність прав і свобод індивіда. Тож, зміна геополітичного становища суттєво вплинула на політичні й ідеологічні орієнтири ОАЄ, її трансформацію в Африканський Союз (далі – АС) та створення Африканського суду із прав людини і народів.

2008 р. Асамблеєю голів держав і урядів АС ухвалений Протокол про Статут Африканського суду правосуддя і прав людини [7]. Згідно з ним, для економії фінансових ресурсів передбачалося об'єднати АСПЛН із Судом правосуддя Африканського Союзу. За задумом, об'єднаний Суд мав складатися із двох секцій – із прав людини і із загальних справ. Протокол 2008 р. не набрав чинності, бо не отримав мінімальної кількості ратифікацій.

2014 р. питання про реформування АСПЛН постало знову, на саміті в Малабо (Екваторіальна Гвінея) ухвалено Протокол про поправки до Статуту Африканського суду правосуддя і прав людини [8]. Документ передбачає розширення компетенції Суду, поширює його юрисдикцію на кримінальні справи, зокрема, про злочини геноциду, агресії, злочини проти людяності, військові злочини. Для цього в структурі Суду створюється ще одна секція – з міжнародних кримінальних справ. Станом на лютий 2018 р. лише 11 держав-членів АС підписали Протокол Малабо і жодна не ратифікувала [9], подальша доля реформування АСПЛН залишається невирішеною.

Нині до складу АСПЛН входять 11 суддів. Вони обираються таємним голосуванням Асамблеєю голів держав та урядів АС зі списку кандидатів, висунутих державами-членами, із числа юристів із високими моральним авторитетом, визнаною компетентністю, практичним, судовим чи академічним досвідом роботи у сфері прав людини. Держави-учасниці Протоколу про заснування Африканського суду із прав людини і народів можуть запропонувати до трьох кандидатів, принаймні два з яких мають бути громадянами держави, яка їх висунула. У ст. 12 Протоколу зазначено, що держави під час висунення кандидатів повинні приділяти належну увагу географічному та гендерному представництву.

Судді діють представляють лише самих себе. Строк повноважень судді триває шість років із можливістю переобрання ще на один термін. Лише голова АСПЛН обіймає посаду на постійній основі. Інші 10 суддів працюють за сумісництвом. Розташований АСПЛН в Аруші (Танзанія).

Перші судді АСПЛН склали присягу 1 липня 2006 р. До 2008 р. АСПЛН вирішував здебільшого оперативні й адміністративні питання, зокрема щодо підготовки бюджету і розроблення правил процедури. Перше рішення він виніс лише 15 грудня 2009 р. [10].

Компетенція АСПЛН поширюється лише на держави, які ратифікували Протокол про його створення. Суд може розглядати справи та спори щодо тлумачення та застосування Банжульської хартії, Протоколу та будь-якого іншого договору про права людини, затвердженого відповідною державою.

АСПЛН надає консультативні висновки на запит будь-якої держави-члена Африканського Союзу, самого Союзу або його органів, будь-якої африканської організації, визнаної Африканським Союзом. Консультативний висновок може бути наданий із будь-якого питання, що перебуває в межах юрисдикції АСПЛН, за умови, що предмет висновку не пов'язаний із питанням, яке розглядає Африканська комісія із прав людини і народів. АСПЛН повинен аргументувати положення, зазначені в консультативному висновку, а кожен суддя має право висловити окрему думку.

АСПЛН також має повноваження щодо тлумачення і перегляду власних рішень, інтерпретації положень Банжульської хартії й інших міжнародних документів із прав людини, чинних для держав-учасниць; сприяння мирному врегулюванню спорів. Суд також може тлумачити своє власне рішення.

Часова юрисдикція АСПЛН діє з моменту, коли Протокол про створення Африканського суду із прав людини та народів набув чинності щодо певної держави, крім випадків продовження порушень.

Порушити справу в АСПЛН, відповідно до ст. 5 Протоколу, мають право Африканська комісія із прав людини і народів, держава, яка подала скаргу в Комісію, відповідно до процедури, передбачених Банжульською хартією, у зв'язку з порушеннями прав людини, держава, проти якої подано скаргу в Комісію, держава, чії громадяни стали жертвами порушень прав людини, африканські міжурядові організації. Також АСПЛН може приймати скарги від неурядових організацій, які мають статус спостерігачів при Африканській комісії із прав людини і народів, та індивідів, однак лише за умови, якщо держава, на адресу якої направлена скарга, визнала таку компетенцію Суду ухваленням спеціальної декларації (ч. 6 ст. 34 Протоколу). Станом на 15 червня 2017 р. таку декларацію ухвалили лише Гана, Танзанія, Малі, Малаві, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар та Бенін [9].

Індивідуальні скарги мають відповідати тим же критеріям прийнятності, які передбачені в ст. 56 Банжульської хартії для повідомлень, що приймаються на розгляд Африканської комісії із прав людини і народів. Скарга буде прийнята за умов, якщо вона вказує на автора, навіть якщо той бажає залишитися анонімним; є сумісною з Установчим актом Африканського Союзу та Хартією; не містить неважливих чи образливих формулювань стосовно відповідної держави чи Африканського Союзу; направлена після того, як вичерпані внутрішні засоби правового захисту, якщо такі наявні, крім випадків, коли цілком очевидно, що процедура їх використання невинновато затягується; подана в розумні терміни після вичерпання внутрішніх засобів правового захисту; не пов'язана зі справами, які вже врегульовані державами відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), Установчого акта Африканського Союзу або положень Хартії.

АСПЛН також може приймати до розгляду справи, передані йому Комісією.

Під час розгляду справи по суті, відповідно до затверджених правил процедури, АСПЛН заслуховує сторони, отримує письмові й усні докази, залучає експертів, за потреби проводить відповідне розслідування. Держави-учасниці Протоколу зобов'язані надавати йому в цьому необхідну допомогу. Рішення АСПЛН ухвалює більшістю голосів. У разі незгоди з рішенням кожен суддя має право на окрему думку. Рішення АСПЛН є остаточним і не підлягає оскарженню. Однак це не перешкоджає Суду переглянути власне рішення у світлі нових доказів.

Відповідно до ст. 30 Протоколу, держави-учасниці зобов'язалися виконувати винесені щодо них рішення в строки, визначені АСПЛН.

Варто зазначити, що, незважаючи на невелику кількість рішень, винесених АСПЛН за роки його існування, його діяльність істотно позитивно впливає на розвиток

і заохочення дотримання прав людини в Африці, сприяє покаранню винних та підвищує відповідальність держав за становище в цій сфері. Серед знакових для захисту прав людини і народів в Африці можна назвати рішення АСПЛН у справі “Lohé Issa Konaté v. Burkina Faso” 2014 р., що встановило порушення права на свободу слова журналіста, який звинуватив прокурора в корупції. За обвинуваченням у дифамації журналіста було покарано тюремним ув'язненням. АСПЛН постановив, що позбавлення волі за дифамацію порушує право на свободу слова і має застосовуватися лише у винятковому разі, наприклад, за провокування насильства чи підбурювання до інших злочинів. Суд зобов'язав Буркіна-Фасо змінити законодавство для того, щоб справи про дифамацію розглядалися як цивільні, а не кримінальні [11]. Варто зазначити, що криміналізація дифамації поширена в низці африканських держав, покарання за неї часто є формою тиску на засоби масової інформації, тому рішення АСПЛН стало сигналом для зміни відповідних законодавчих положень не лише в Буркіна-Фасо, а й в інших країнах.

26 травня 2017 р. АСПЛН у справі “African Commission on Human and Peoples’ Rights v. Republic of Kenya” визнав, що Кенія порушує права народу огіек на землю, релігію, культуру, розвиток і недискримінацію. Огіек – плем'я чисельністю приблизно 20 тисяч людей, що проживає в лісовому комплексі Мау, спосіб життя якого тісно пов'язаний із лісом. Як і більшість корінних народів, люди огіек не мають жодних формальних документів на землі, на яких вони живуть. У червні 2008 р. уряд Кенії розпочав активну кампанію щодо виселення людей із цих земель нібито для захисту лісів Кенії. АСПЛН зобов'язав Кенію припинити такі дії. Він констатував, що збереження лісів і лісових земель не може виправдовувати примусове виселення корінних народів, а також те, що основною причиною деградації довкілля в Мау була не життєдіяльність представників племені огіек, а некваліфікована і нераціональна лісозаго-

твіля [12]. Зазначене рішення своєю особистою перемогою вважають не лише люди огіек, але й племена масаї, сенгвер та інші африканські малочисельні корінні народи, які ще з колоніальних часів постійно зазнавали тиску з метою виселення з їхніх історичних територій.

В інших справах АСПЛН ставав на захист права на справедливий суд і безоплатну правову допомогу [13], права на захист від позбавлення громадянства [14], виборчих прав [15] та інших прав людини, зобов'язував держави вжити заходів щодо їх відновлення, компенсації завданої шкоди та внесення відповідних змін до законодавства.

Висновки. АСПЛН продемонстрував низку прикладів успішного вирішення питань, пов'язаних із правами людини, створив прецеденти, що мають враховуватися африканськими державами. Питання про судову відповідальність держави за порушення прав людини вперше на африканському континенті набуло практичного змісту. Однак потенціал Суду використовується недостатньо. За дванадцять років функціонування, за даними з офіційного сайту АСПЛН [16], до нього надійшло лише 180 звернень (165 звернень індивідів, 12 – неурядових організацій, 3 – від Африканської комісії із прав людини і народів), що явно не відповідає поширеності і характеру порушень прав людини в Африці. Лише в 45 справах провадження завершено, 4 – передано в Комісію, решта справ залишаються на розгляді Суду.

Суттєво знижується ефективність правозахисної діяльності АСПЛН через обмежене коло держав, які ратифікували Протокол про заснування Суду, та ще меншу кількість тих, які погодилися на юрисдикцію АСПЛН щодо скарг індивідів. Жодна держава не скористалася правом на звернення до АСПЛН, низькою в цьому аспекті є активність Африканської комісії із прав людини і народів.

Отже, можна констатувати відсутність політичної волі держав до утвердження прав людини і небажання окремих африканських лідерів відповідати за власні дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Роговик О. Дискусія між універсалізмом та партикуляризмом (регіоналізмом) у сучасному міжнародному праві у контексті формування африканської системи захисту прав людини. Європейські перспективи. 2014. № 5. С. 100–106.
2. Роговик О. До питання про африканський підхід до прав людини. Наше право. 2014. № 9. С. 182–187.
3. Роговик О. Права дітей та африканська система захисту прав людини. Молодий вчений. 2015. № 7 (2). С. 20–26.
4. Роговик О. Історія розвитку африканської системи захисту прав людини в 1979–2002 рр. Право і суспільство. 2015. № 3 (3). С. 44–50.
5. African Charter on Human and Peoples’ Rights / African Commission on Human and Peoples’ Rights. URL: <http://www.achpr.org/instruments/achpr/>.
6. Protocol to the African Charter on Human and Peoples’ Rights on the Establishment of the African Court on Human and Peoples’ Rights / African Union. URL: <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-establishment-african-court-human-and>.
7. Protocol on the Statute of the African Court of Justice and Human Rights / African Union. URL: <https://au.int/en/treaties/protocol-statute-african-court-justice-and-human-rights>.
8. Protocol on Amendments to the Protocol on the Statute of the African Court of Justice and Human Rights / African Union. URL: <https://au.int/en/treaties/protocol-amendments-protocol-statute-african-court-justice-and-human-rights>.
9. List of Countries which Have Signed, Ratified / Acceded to the Protocol on Amendments to the Protocol on the Statute of the African Court of Justice and Human Rights / African Union. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/7804-sl-protocol_on_amendments_to_the_protocol_on_the_statute_of_the_african_court_of_justice_and_human_rights_5.pdf.
10. Michelot Yogogombaye v. the Republic of Senegal / African Court on Human and People’s Rights. Judgment. December, 15, 2009. Application № 001/2008. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/africa/comcases/1-2008.pdf>.
11. Lohé Issa Konaté v. Burkina Faso / African Court on Human and People’s Rights. Judgment. June, 17, 2014. Application № 004/2013. URL: <http://en.african-court.org/images/Cases/Judgment/Judgment%20Appl.004-2013%20Lohe%20Issa%20Konate%20v%20Burkina%20Faso%20-English.pdf>.
12. African Commission on Human and Peoples’ Rights v. Republic of Kenya / African Court on Human and People’s Rights. Judgment. May, 27, 2017. Application № 006/2012. URL: <http://en.african-court.org/images/Cases/Judgment/Application%20006-2012%20-%20African%20Commission%20on%20Human%20and%20Peoples%20Rights%20v.%20the%20Republic%20of%20Kenya..pdf>.
13. Kijiji Isiaga v. United Republic of Tanzania / African Court on Human and People’s Rights. Judgment. March, 21, 2018. Application № 032/2015. URL: <http://en.african-court.org/images/Cases/Judgment/-032%20-%20Kijiji%20Isiaga%20Vs.%20Tanzania%20-%20Judgment%2021%20March%202018%20-%20Optimized.pdf>.
14. Anudo Ochieng Anudo v. United Republic of Tanzania / African Court on Human and People’s Rights. Judgment. March, 22, 2018. Application № 012/2015. URL: <http://en.african-court.org/images/Cases/Judgment/-012%20-%202015%20-%20Anudo%20Vs.%20Tanzania%20-%20Judgment%2022%20March%202018%20-%20Optimized.pdf>.
15. APDH v. The Republic of Cote D'Ivoire / African Court on Human and People’s Rights. Judgment. November, 18, 2016. Application № 001/2014. URL: http://en.african-court.org/images/Cases/Judgment/JUDGMENT_APPLICATION%20001%202014%20-%20APDH%20V.%20THE%20REPUBLIC%20OF%20COTE%20DIVOIRE.pdf.
16. African Court on Human and People’s Rights. URL: <http://en.african-court.org/index.php/cases/2016-10-17-16-18-21#statistical-summary>.